

Hovorové spisovné projevy v mluvených médiích

Keywords: colloquial standard discourses, common Czech, everyday language, naturalness, responsibility, spoken media

Klíčová slova: hovorové spisovné projevy, obecná čeština, běžně mluvený jazyk, přirozenost, odpovědnost, mluvená média

Abstract

The article deals theoretically with colloquial standard discourses in media. It adduces examples of colloquial standard means on the individual levels of the language system. The production of colloquial standard texts, in which naturalness together with responsibility of the speaker play an important role, is generally described. This production is characterised in a complicated situation of spoken media. „Good speech models”, necessary after restoration of social elites after 1989, are important in media for the broad strata of population and should become a subject of linguistic research more often.

Článek se zabývá hovorovými spisovnými projevy v médiích teoreticky. Uvádí příklady hovorových spisovných prostředků na jednotlivých rovinách jazykového systému. Obecně se popisuje produkce hovorových spisovných textů, kdy se protíná přirozenost a odpovědnost mluvčího. Konkrétně se charakterizuje tato produkce v složité komunikační situaci mluvených médií. „Dobré řečové vzory”, které jsou potřebné s obnovením společenských elit po roce 1989, jsou v médiích důležité pro nejširší vrstvy obyvatelstva a měly by být častěji než dnes předmětem lingvistického výzkumu.

0. Před více než čtvrtstoletím F. Daneš, který už dříve uvažoval o obecné češtině jako o běžně mluvené podobě našeho národního jazyka, jež je na stejné úrovni jako spisovná čeština¹ (Daneš, Sgall 1964,

¹ F. Daneš diskutoval na zasedáních Jazykovědného sdružení hovorovou spisovnou češtinou, jak tam jednou konstatovala J. Hlavsová, naše přední odbornice na mluvenou češtinu.

s. 26), označil hovorovou spisovnou češtinu jako chiméru (Daneš 1988, s. 24). Dnes je možno toto tvrzení nově posoudit,² protože česká společnost je v druhém desetiletí 21. století odlišná od společnosti totalitní, která sice spisovnost institucionálně preferovala, ale která nebyla tak diferencovaná jako společnost současná, v níž velkou váhu mají elity. Od elit se hovorová spisovná čeština očekává.

Pokud jde o útvar hovorové spisovné češtiny, je třeba se zmínit o pojmech *hovorovost* a *spisovnost*. Pojem *hovorovost* nelze chápat jako *mluvenost*, jde o protiklad *knižnosti*. Ve společnosti se posiluje pozice pojmu *spisovnost*, o čemž svědčí následujících pět skutečností. Celonárodní reprezentativní sociolingvistický výzkum postojů ke spisovné češtině, který se týkal všech vrstev české společnosti, roku 2010 ukázal, že 72,1 % procent respondentů uznává její význam v psané i mluvené podobě (Svobodová 2011, s. 91; Svobodová, Adámková, Bogoczová, Jandová, Metelková, Svobodová 2011). Jiná je ovšem otázka poklesu aktivní znalosti spisovné češtiny, na čemž má vinu i naše škola, třebaže mnozí učitelé-češtináři s odpovědným vztahem ke spisovnému jazyku mají zájem o otázky kodifikace. Za druhé se nepotvrdilo, že by se obecná čeština stala běžně mluvenou podobou češtiny na stejné úrovni jako čeština spisovná, což v poslední době dokázal především R. Šrámek, který se při dlouhodobém výzkumu mluvené češtiny soustředil na složitost stratifikace útvarů češtiny a ukázal na rozdílnost západního a východního prostoru českého jazyka. Na západě nivelizace nářečí vedla ke vzniku a šíření obecné češtiny jako mluveného protikladu jazyka spisovného, zatímco na východě je struktura jazykové situace jiná a obecná čeština je tam odmítána nejen jako mluvená podoba češtiny, ale i jako (jediný) zdroj vývojových inovací spisovné normy (Šrámek 2007, s. 26). Na východě se do pozic jazykového útvaru stojícího nad místním dialek-

² Už J. Hrbáček (1995, s. 60–61) doporučuje neoslabovat postavení spisovné češtiny, držet dál spisovnou a hovorovou češtinu pod jednou střešou a rozvíjet mluvenou formu spisovné češtiny, protože čeština obecná se zřejmě nestane celonárodním komunikačním útvarem a „demokratizace“ veřejných projevů směrem k nespisovnosti by se neměla přehánět.

tem i nad interdialektem, který z něho vyrůstá, dostává útvar, který silně tenduje ke spisovnosti. Tento útvar představuje mluvenou, nářečně více nebo méně poznamenanou variantu spisovného jazyka, který má dvě velké přednosti: jednak není nářeční (tedy komunikačně omezený), jednak je přirozenou, živou, aktivní součástí kulturního (vzdělanostního, společenského) profilu jeho uživatelů, který R. Šrámek nazývá „útvary mluvené spisovnosti“ (Šrámek 2007, s. 29). V naší terminologii jde o hovorovou spisovnou češtinu. Za třetí se pomalu zvyšuje počet lingvistů, kteří navzdory propagátorům obecné češtiny aktivně ovlivňují vývoj češtiny především spisovné, a to jak teoreticky (Adam 2009, s. 148; Beneš, Prošek 2011, s. 53n.), tak prakticky, srov. pro běžné uživatele a školy nedávno vydaná obsáhlá kniha kolektivu vedeného M. Pravdovou a I. Svobodovou (2014), která kodifikuje spisovnou normu a která navazuje na *Internetovou jazykovou příručku*. Za čtvrté v médiích se častěji objevují pořady a články, které jsou věnovány spisovné češtině.³ A konečně čeští spisovatelé, kteří vždy ve značné míře měli kladný poměr ke spisovné češtině, mají takový poměr i v současnosti (Štěpán 2011a; 2011b, s. 108n.). V programové studii (Štěpán 2015a) byl podán za použití rozsáhlého seznamu lingvistické literatury podrobný popis hovorové spisovné češtiny jako jazykového útvaru, popis, lišící se od interakční lingvistiky, která je poststrukturalistická, jak se tam konkrétně uvádí.

Cílem toho to článku je teoretický popis hovorových spisovných projevů (textů) v mluvených médiích.⁴ Tyto pro-

³ Před několika lety se oprávněně konstatovalo, že chybí jazyková osvěta v médiích a konsekventní výuka mluvené spisovné češtiny ve vyšších školách (Bayerová, Nerlichová 2004, s. 191). V poslední době byla užitečná propagace češtiny v televizi, srov. např. publikace M. Pravdové i J. Saturkové (2007, 2008, 2010), J. Králíka a kol. (2009), dále popularizační kniha M. Pravdové (2012). I v současné době se o češtině mluví a píše v médiích především díky pracovníkům oddělení jazykové kultury, onomastiky, gramatiky a dialektologie Ústavu pro jazyk český AV ČR.

⁴ Jsem si vědom toho, že je třeba mluvený jazyk zkoumat i empiricky, a to také sociolingvisticky. Článek je však míněn jako výzva k diskusi, která je potřebná, protože dnes je v češtině a v české lingvistice už jiná situace, než byla v 60. a 90. letech

jevy chápeme nově ve vztahu k pojmům přirozenost a odpovědnost mluvčího. Nejprve stručně uvedeme některé příklady hovorových spisovných prostředků na jednotlivých rovinách jazykového systému, které jsou v hovorových spisovných projevech užívány (1), popíšeme obecně problematiku produkce hovorových spisovných textů (2) a všimneme si konkrétně této produkce v současných mluvených médiích (3).

1. Hovorové spisovné prostředky

Hovorové spisovné prostředky jsou kodifikovány na všech rovinách jazykového systému a vymezené vždy především v protikladu ke spisovným prostředkům knižním, některé hovorové prostředky se už neutralizují.⁵

Na fonologické rovině bývá hovorové *i* (*y*) proti knižnímu *é* v základech slovech *líp*, *miň*, *oblíknout se*, *kolíbka* a ve zdvořilostech *kamínek*, *plamínek*, *kolínko*, *křídýlko*, *plátýnko*; u adverbii dochází k odsouvání koncovky *-e*, srov. výše uvedené *líp*, *miň*, dále *víc*.

V morfologii jsou to:

- zájmena: *navštívil m o j i / t v o j i / s v o j i sestru; s m o j í, t v o j í, s v o j í sestrou* (ne jen *mou*, *tvou*, *svou*), *navštívil jsem h o* (nemusí být *jej*); *obejdeme se b e z n ě j* (nemusí být *bez něho*);
- číslovky: *třech*, *čtyřech* (ne jen *tří*, *čtyř*);
- slovesa: *peču*, *můžu*; *pečou*, *můžou* (ne pouze *peku/pekou*; *mohu/mohou*); *řící*, *mocí* (ne jen *řici*, *moci*); *děkuju*, *děkujou* (ne jen *děkuji*, *děkují*); *klepnul* (ne jen *klepl*); *nesem*, *tisknem*, *jedem* (vedle *neseme*, *tiskneme*, *jedeme*);

minulého století. Někteří čeští lingvisté se však takové diskusi brání. Věřím však, že se postupně prosadí pluralita názorů na mluvený jazyk.

⁵ Kodifikace hovorových spisovných prostředků je složitá záležitost. Vycházíme z kodifikace B. Havránka i A. Jedličky (1988). Bude třeba tuto kodifikaci dále zpřesňovat výzkumem současné češtiny na celém území Česka (viz Uličného kritérium spisovnosti, jímž je všeobecná regionální přijatelnost), citlivě posuzovat, nakolik prostředky obecné češtiny (např. *Angličani*, *oblíknout se*, *tisknul*, *zbyde*) pronikly do hovorových spisovných projevů tak, že už patří do útvaru hovorové spisovné češtiny.

- substantiva: *diplomati*, *lidi* (ne jen *diplomaté*, *lidé*);
- adverbia: *radši* (ne jen *raději*), *taky*...

Syntaktické hovorové prostředky roviny jazykového systému byly na základě empirického výzkumu podrobně popsány jinde (Štěpán 2015a, s. 149–152). Patří k nim i mnohé další, např. elipsa střední věty v podřadném souvětí (srov. *Rozhlédl se nahoru, komu hlas patří*), která se liší od výchozího souvětí s řetězcovou závislostí vedlejších vět (srov. *Rozhlédl se nahoru, aby zjistil, komu hlas patří*), jež má již charakter neutrální až knižní (k tomu podrobněji Štěpán 2015b).

V lexikologii jsou hovorovými prostředky především univerbizáty: *češtinář*, *angličtinář*; *státnice*; *generálka*; *dálkař*, *výškař*, *tyčkař*. Ty jsou nesporné z hlediska spisovnosti. Příznakové jsou už univerbizáty *panelák*, *Václavák*, nejsou hovorovými spisovnými prostředky.

Většina uvedených hovorových spisovných prostředků jazykové normy je kodifikována v základních mluvnicích a slovnících. Bylo by třeba, aby tomu bylo i nadále. Je však znepokojující, že autoři připravovaného Akademického slovníku současné češtiny zavádějí ve zveřejněné koncepci nový kvalifikátor *kolokviální* (Kochová, Opavská 2016, s. 71n.),⁶ snad aby se ulehčila práce lexikografům. Tento kvalifikátor je míněn pro označení jednotek příznačných pro mluvený neformální jazyk, a to pro slova v dosavadních slovnících označovaná jako *hovorová* (spisovná) a *obecně česká* (nespisovná) vedle kvalifikátorů *dialekt.*, *region.*, apod. Termínem *kolokviální* by nový slovník nejen mátl uživatele dosavadních slovníků, kteří často požadují informaci o tom, zda jisté slovo je spisovné nebo nespisovné, ale do kodifikace by se tak dostala i slova obecné češtiny a tím by se oslabila integrita spisovné češtiny.

2. Produkce hovorových spisovných projevů

Po uvedení hovorových spisovných prostředků na jednotlivých rovinách jazykového systému (*langue*) přejdeme nyní k řeči, k produ-

⁶ Jde o termín F. Čermáka (srov. Čermák, Hronek, Machač 1994, s. 16), který dlouhodobě usiluje o pospisovňování (standardizování) postředků obecné češtiny.

kci spisovných projevů (textů).⁷ Při této produkci prvky spisovného jazykového systému vstupují při dané komunikační potřebě do konkrétních jazykových projevů a získávají stylistickou charakteristiku na ose knižnost – neutrálnost – hovorovost. Hovorové spisovné projevy (texty) vznikají jako signalizace⁸ přirozenosti a odpovědnosti mluvčího z prostředků hovorové spisovné češtiny jako útvaru a dalších prostředků spisovné češtiny vyjma prostředků knižních. Vědomě abstrahujeme od stylu jazykového projevu⁹ a od míšení kódů, které nemůže být rozhodující při popisu hovorových spisovných projevů.¹⁰

Pro popis hovorových spisovných projevů jsou závažné již uvedené pojmy *přirozenost* a *odpovědnost* při užití jazykového systému v řečové komunikaci. Oba pojmy jsou v komplementárním vztahu. *Přirozenost*¹¹ je v poměru k autorovi a je spojena s mluveností a s uvolněností mluvčího, s nenuceností, bezprostředností, s využívá-

⁷ Pro spisovnost je ovšem důležité i očekávání posluchačů, které se mnohdy liší od záměru nebo schopnosti mluvčích.

⁸ K pojmu signalizace v lingvistice srov. K. Svoboda (1972, s. 18).

⁹ Podle P. Trosta (1939) jazykový projev „je strukturální celek sui generis“.

¹⁰ Styl jazykového projevu a míšení kódů různých jazykových útvarů jsou často předmětem popisu interakčních lingvistů. Zkoumání míšení kódů především v mluvené a internetové komunikaci má z hlediska jazykové kultury smysl jen tehdy, jestliže se popisuje, jakým způsobem působí nespisovné jazykové útvary na jazyk spisovný a naopak.

¹¹ Pojem-termín *přirozenost* chápeme podobně jako P. Sgall (2005; 2010, s. 87), který při zaměření na morfolologii uvažuje o přirozenosti autora vůči sobě samému (nedělat si komunikační násilí, do ničeho se nenučit, mluvit, jak jsem zvyklý, tedy i nespisovně). Také podle M. Krčmové (1999, s. 222), která uvažuje o nejednoduché tvarové soustavě češtiny, „většina komunikace probíhá mimo oficiální situace, a tak si osvojujeme přirozenou cestou jednu nebo více neprestížních variet národního jazyka“. Jinak chápe přirozenost u morfologických jevů R. Adam (2007b, s. 114), podle kterého neplatí, že „přirozenosti odporují prostředky knižní“, protože někdy vnímatel projevu jako nepřirozené naopak pociťuje prostředky nespisovné. Dodejme, že např. mladí lidé v některé konkrétní situaci mohou používat s jistou ironií knižní prostředky jako přirozené. J. Dolník pojímá přirozenost ve slovenštině, kde spisovný jazyk má vysokou prestiž, takto: „Stav prirodzenosti jednotlivca koreluje se stavom prirodzenosti spisovného jazyka. Spisovný jazyk je vtedy v ideálnom stave prirodze-

ním prostředků osobního kontaktu a s vyjádřením určitých pocitů, s přirozeným způsobem řeči. Naproti tomu o d p o v ě d n o s t¹² ve vztahu k užívání jazyka je sociální jev, rozumíme jí vědomí závaznosti spisovné normy,¹³ je v poměru především k adresátovi a je spojena s vzděláváním školním i mimoškolním a s kultivováním jazyka. Odpovědnost k jazyku není dána nějakými příkazy lingvistů, ale vnitřním ztotožněním se (interiorizací) mluvčího s historicky vzniklou spisovnou normou a kodifikací. V tom smyslu je odpovědnost také ve vztahu k autorovi, k němu samému. Odpovědnost mají především mluvčí, kteří mají k češtině vztah profesionální, jako jsou moderátoři, komentátoři, spisovatelé, novináři, politici, učitelé, kněží, apod. Profesionální mluvčí znají a dodržují kodifikaci. Je velice důležité, že pojmy přirozenost a odpovědnost mají stupňovitý charakter, což znamená, že každý z nich má na jedné straně maximální hodnotu, na straně druhé hodnotu minimální. Přitom se oba pojmy doplňují, především odpovědnost „koriguje“ přirozenost¹⁴ v tom smyslu, že být maximálně odpovědný je nepřirozené ve výše vymezeném smyslu, takový mluvčí

nosti, keď je materinským jazykom všetkých členov jazykového spoločenstva, t.j. všetci si ho osvojujú prirodzeným spôsobom ako preferovaný jazyk (jazykový útvar), pokiaľ niet prirodzenej motivácie na preferovanie iného jazyka (útvaru)” (Dolník 2010, s. 224). V zahraniční jazykovědě existují i další teorie přirozenosti (Dressler, Mayerthaler, Panagl, Wurzel 1988). Patočkův filozofický koncept „přirozeného světa“ se v kognitivní lingvistice chápe jako korelát jazykového (naivního) obrazu světa na rozdíl od vědeckého obrazu světa (Vaňková 2005, s. 26). Obecně je tedy problematika pojmu přirozenost dost složitá.

¹² Jazykovou odpovědnost postulovalo už první číslo „Slova a slovesnosti“, orgán Pražského lingvistického kroužku (Havránek, Jakobson, Mathesius, Mukařovský, Trnka 1935, s. 3). O odpovědnosti za kulturu vlastního vyjadřování psala nedávno výstižně renomovaná odbornice na mluvenou češtinu M. Krčmová (2009, s. 181).

¹³ Příznačná je stále nechuť „protivníků“ spisovné češtiny užívat základní pojem jazyková norma, jak užitečně konstatoval už R. Adam (2007a, s. 187).

¹⁴ O. Uličný (2007, s. 176) ukazuje, že přirozenost komunikace „je možné spatřovat i v dnes stále běžnější vulgarizaci soukromé i veřejné komunikace“ a že se „tzv. přirozenost musí, chce-li být mluvčí úspěšný, v soukromé i veřejné oblasti podřídit socializaci.“

užívá totiž knižní, popř. hyperkorektní jazykové prostředky, být maximálně přirozený je zase v médiích neodpovědné, mluví se na veřejnosti vyjadřuje pomocí nespisovných jazykových prostředků.

Při klasifikaci textů, jejichž počet je nekonečný, můžeme konstatovat, že jsou dva póly s maximálními hodnotami existujícími tak, že jestliže se maximální odpovědnost v textu snižuje, zvyšuje se přirozenost, a tak odpovědnost přechází v přirozenost a naopak. *M a x i m á l n í o d p o ě d n o s t* autora nacházíme ve veřejných, přípravných, psaných textech odborných, a to vědeckých, protože právě vědci představují takové uživatele jazyka, kteří se celoživotně vzdělávají a v rámci tohoto vzdělávání odpovědně a záměrně užívají spisovný jazyk, a to jazyk mateřský a dnes i angličtinu. Tato maximální odpovědnost není v souladu s užíváním prostředků běžně mluveného jazyka a s jazykovými prostředky substandardními (*Příruční mluvnice češtiny* 1995, s. 18). Maximální odpovědnost se ve vědeckých textech projevuje nejen po stránce morfologické, ale i fonologické, syntaktické a lexikální. Naproti tomu *m a x i m á l n í p ř i r o z e n o s t* autora je v nevěřejných, nepřipravených, mluvených textech, které ovšem jsou nejrůznějšího druhu, příkladem může být především nespisovný jazykový projev v rodině (o spontánní mluvě středočeské rodiny z hlediska útvarového Štěpán 2004). Přirozenosti odporují podle našeho názoru jazykové prostředky knižní (srov. Jedlička 1973) a hyperkorektní (srov. Chromý 2007). Maximální přirozenost se projevuje opět na všech rovinách užívání jazykového systému. Důležité je, že tam, kde se *p r o t í n á o d p o ě d n o s t a p ř i r o z e n o s t m l u v ě í h o*, tam se *v y s k y t u j í h o v o r o v é s p i s o v n é p r o j e v y (t e x t y)* mluvené češtiny, v nichž nejsou jazykové prostředky knižní. V dalším výkladu nás zajímá prostředí, v němž se tyto projevy realizují, a to veřejné projevy.

Dříve než se budeme zabývat češtinou v mluvených médiích v uvedeném smyslu, upozorníme na to, že podrobná klasifikace hlavně dialogických žánrů mluvených diskursů v konfrontaci se psanými zvláště z hlediska interakční lingvistiky, klasifikace, jež je opřena o důkladnou znalost zahraniční vědecké literatury, je v publikaci S. Čmejkové

i J. Hoffmannové (2011) jistým vyvrcholením mnohaletého kolektivního výzkumu oddělení stylistiky a lingvistiky textu Ústavu pro jazyk český a je popisem, který zaznamenává nepřeborné a různorodé množství komunikačních situací z řady hledisek. Tento týmový interakční výzkum mluvených diskursů zdůrazňuje oblibu nespisovné spontánní mluvené řeči s její nepřipraveností, neformálností,¹⁵ s její bezprostředností, živostí a nenuceností v médiích. Interakční lingvistika je dnes u nás nejvlivnější koncepcí při zkoumání mluvené češtiny. V rámci plurality lingvistiky však mohou být i jiné názory na mluvený jazyk.

3. Produkce hovorových spisovných projevů v médiích

Média¹⁶ jako prostředky veřejné komunikace mají vedle školy velký vliv na formování úrovně komunikace ve společnosti.¹⁷ V médiích funguje konkurence, boj o posluchače a diváka, ne vždy však v úsilí o kultivované projevy, ale ve většině médií spíše v hledání „senzačních“ témat a programů. Jistě nechceme, aby v rozhlasových a televiz-

¹⁵ Dvojice neformálnost – formálnost jazykových projevů už předem hodnotí spisovné projevy jako formální. Vhodnější je dvojice spontánnost – odpovědnost. Zdůrazňováním toho, že se dnes posiluje neformálnost komunikace, se odvádí pozornost od potřeby spisovného vyjadřování.

¹⁶ Už před válkou se B. Havránek (1936, s. 132n.) zabýval sociální nosností spisovného jazyka v novinách a rozhlase. Nově se vztahem spisovného a nespisovného jazyka z hlediska medializace veřejné a soukromé komunikace zabývá především na mluvené češtině J. Jiráček (2006), který se dotýká pravidelností a komunikačních zvyklostí oblasti tzv. mediální komunikace, tedy (para)sociálních komunikačních aktivit, jejichž povahu určují funkční, organizační a technologické možnosti a omezení tzv. masových médií.

¹⁷ Zde nám jde o média, v nichž se uplatňuje mluvená čeština. Té byl věnován sborník (Čmejková, Hoffmannová 2003), monotematické číslo 1–2/08 časopisu „Čeština doma a ve světě“, soubor článků v „Jazykovědných aktualitách“ č. 3 a 4 – 2008 a nejnověji monografie (Čmejková, Hoffmannová 2011). O psané češtině v médiích z hlediska lexikálněstylistických prostředků srov. nejnověji B. Junková (2010), kde je uvedena rozsáhlá lingvistická literatura o publicistických textech psaných i mluvených.

ních relacích byla jen spisovná čeština,¹⁸ jsou typy mediálních relací, ve kterých se dnes často veřejná a privátní sféra komunikace prostupují a v nichž je tedy na místě užívání nespisovných jazykových prostředků. V rozhlase a televizi je však celá škála zajímavých pořadů od zpravodajských přes naučné a vzdělávací až k dialogům i monologům významných osobností naší vědy, kultury, politiky atd., které mají charakter komunikačních situací veřejných, v jejichž mluvené češtině mají místo *h o v o r o v é s p i s o v n é p r o j e v y*.¹⁹ Veřejná média²⁰ plní totiž integrující funkci, protože celému národu patří z jazykových útvarů jen spisovná čeština, jejíž mluvenou podobou v médiích je právě hovorová čeština.

Před rokem 1989 podávala média oficiální obraz reality, programy byly přísně řízeny, takže nebyl prostor pro spontánní rozhovory, jazyk byl téměř zcela spisovný (Hedin 2005). Spisovná čeština byla nepříznakovým kódem, prvky obecné češtiny byly vždy příznakové.²¹ V současné době je patrné rozšíření spektra druhů dialogických

¹⁸ Na Moravě a ve Slezsku, kde vadí obecněčeské prvky v mluvené češtině médií, je ovšem velký zájem o spisovnou češtinu v médiích. Mnozí herci a herečky (jistě i další profese) z Moravy a ze Slezska, kteří v běžném dorozumívání jsou zvyklí od dětství používat hovorovou spisovnou češtinu (viz výše Šrámkův útvar mluvené spisovnosti), přispívají i po příchodu do Prahy v médiích ke konstituování hovorové spisovné češtiny, i když tlak obecné češtiny na ně po jejich příchodu do Prahy je v soukromém životě značný.

¹⁹ V mluvených médiích je pro vztah spisovnosti – nespisovnosti ovšem zásadní zřetel k žánrovému a dalšímu rozlišení (např. zpravodajství čtená, komentáře a příspěvky čtené, připravené nebo tvořené ad hoc, polemiky atd.).

²⁰ N. Bermel (2010, s. 27) ukázal, že v Čechách posiluje především dimenze veřejná – soukromá sféra při poměru novodobé spisovné češtiny k běžně mluvenému jazyku.

²¹ V revoluční době hned po roce 1989 měly výrazy *norma*, *normalizace* konotaci krajně negativní, a to i ve vztahu k jazyku asi ve všech postkomunistických zemích. Byly vytěsňeny požadavkem tolerance, často bezbřehé. V současné době se právem uvádí u řady lingvistů pojem *norma* jako klíčový pojem českého jazykovědného myšlení. Bohužel u některých jazykovědců přetrvávají stále ještě negativní postoje k jazykové normě.

pořadů zejména o ty, v nichž je nespisovné vyjadřování spíše nepříznakové. Proto v posledních letech bývají české veřejné mluvené diskursy často zkoumány v celé své šíři a bývá konstatováno, že se posiluje tendence „od formálnosti k neformálnosti”.²² Nejčastěji se to vysvětluje argumenty, které podala I. Nebeská, podle níž „za posledních 60 let se podstatně změnila norma chování” (od sebeovládání k bezprostřednosti) a „v řadě dílčích společenství je prestiž spisovného jazyka nízká” (Nebeská 1996, s. 105). Dnes na rozdíl od devadesátých let minulého století je tato prestiž vyšší, jak ukazují výsledky exaktního reprezentativního sociolingvistického výzkumu postojů ke spisovné češtině z roku 2010 (viz úvodní oddíl článku 0). Prestiž spisovného jazyka je spojena s návratem k hodnotám humanitního vzdělání, jak tvrdil už po roce 1989 J. Kraus (1993, s. 146), ale od devadesátých let do dneška došlo ještě k výrazné změně, společnost se po procesech privatizace diferencovala a znovu v ní vystupují do popředí nejrůznější etikety, přibližuje se svou sociální strukturovaností společnosti první republiky, která vytvořila jistou oficialitu, civilní patos, normy myšlení a chování, jistou etiketu spojenou s etikou. Společnost se však od té doby také proměnila; v dnešní době, která má i elektronickou vizuální (internetovou) i audiální (mobilní) komunikaci, pozorujeme v životě větší rychlost a v televizi a rozhlase nejen konverzační uvolněnost, ale v komerčních médiích také inflaci blábolení, které nahrazuje umění konverzace.²³ Po období společnosti, která byla řízena z jednoho centra a kdy se čeština v médiích nivelizovala, dochází nyní k její značné diferenciaci. Nejenže se šíří obecná čeština, ale v Čechách v některých vrstvách společnosti roste také prestiž spisovné

²² Tato tendence je patrná i v psané beletrii, v níž především od šedesátých let pozorujeme u jejich významných představitelů (Hrabal, Škvorecký aj.) odvrát od spisovné češtiny. Protože spisovná čeština plní vyšší komunikační funkci, proto se cítí jako jistá forma patosu, jenž je základem všech ideologií a abstraktních zobecnění, naproti tomu obecná čeština posiluje dojem autenticity textu (Štěpán 2011a, s. 6).

²³ O umění konverzace psal i s využitím starší odborné literatury podrobně J. Hrbáček (1983).

češtiny i při mluvené komunikaci. Na Moravě a ve Slezsku je tato prestiž již tradičně vyšší.

V mluvených pořadech současných médií někdy sílí trend uvolněnosti, nenucenosti, hravé spontánnosti a „ležérnosti“, dokonce někteří profesionální mluvčí, jako jsou především herci, dále rozhlasoví nebo televizní novináři, kulturní pracovníci atd., se stylizují do nonkonformních póz, snaží se navodit „intimní“ situaci, ale také působit „nenuceně“ nebo se stylizovat do „lidového tónu“. Užívají obecnou češtinu ne příležitostně, ale důsledně a vědomě v oficiálních veřejných projevech. Posluchači to pak posuzují nikoli jako tematizaci obsahu řeči, ale jako tematizaci výjimečnosti kódu mluvčího. A proto zase sílí především ve veřejném prostoru zájem o spisovnou češtinu (srov. výše pozn. 3).

Dnes už existuje bohatá jazykovědná literatura, jež se zabývá mluvenou češtinou v médiích (viz poznámky 16, 17). V minulosti se často tato problematika zkoumala z hlediska jazykové kultury, kritizovala se nízká jazyková úroveň některých veřejných projevů; těmto starším pracím se nebudeme věnovat.²⁴ V době velké nadvýroby duševních a pseudoduševních produktů (např. některé televizní seriály), o které je značný zájem mezi diváky a posluchači, ale jejichž hodnota je pochybná, je třeba se však zabývat také těmi mluvčími, kteří i v zábavných programech²⁵ vedle přirozenosti vystupují také s odpovědností k užívání jazyka, jazyk není pro ně jen nekultivovaná hra se slovy a póza, ale užívají přirozeně spisovnou češtinu, je to výraz jejich opravdového a niterného prožívání jazyka a komunikace. Uvědomují si totiž, že také spisovná čeština, kterou mnohdy získali díky vynikajícím učitelům až ve škole, je jejich vlastnictvím.

²⁴ Z těch nejnovějších upozorňujeme jen na příspěvek P. Vybírala (2008), v němž se zabývá kritickými připomínkami diváků k jazykové kultuře zpravodajství České televize. V psané češtině médií čtenáři ještě více očekávají spisovný jazyk.

²⁵ K propojení zábavy s informacemi, politikou, vzděláváním a výchovou v masmédiích srov. M. Pravdová (2003).

V rámci posilování integrity spisovné češtiny je třeba se věnovat zkoumání dialogických i monologických mluvených spisovných jazykových projevů v médiích²⁶ z hlediska využívání prostředků hovorové spisovné češtiny, protože právě takové mluvené projevy ovlivňují významnou měrou upevňování spisovné normy ve společnosti. Užitečné je spojení *řečový vzor*, jak ho užila v ortoepickém pojednání Z. Palková (2008–2009, s. 21), když do mluvní kompetence člověka zahrнула vedle vlastní mluvní činnosti také řeč, kterou člověk slyší ve svém okolí od lidí, které považuje za autority. Působení tohoto vzoru si často neuvědomujeme. Pojem *řečový vzor* Z. Palkové si adaptujeme v tom smyslu, že nás zajímají v médiích jen „d o b r é ř e č o v é v z o r y“ pro nejšířší vrstvy obyvatelstva.²⁷ Tyto vzory užívají kodifikovanou spisovnou češtinu včetně češtiny hovorové nejen na rovině fonetické (fonologické), ale i na ostatních rovinách jazykového systému. Jak ukázal reprezentativní sociolingvistický výzkum (Svobodová, Adámková, Bogoczová, Jandová, Metelková, Svobodová 2011, s. 90), naše veřejnost za příklady dobrých vzorových uživatelů spisovné češtiny ze současných představitelů politiky, médií a kultury v nejšířším smyslu považuje nejčastěji Václava Klause, Marka Ebena,²⁸ Ladislava Špačka a zesnulého Václava Havla. Dále jsou uváděni Zdeněk Svěrák, zesnulý Radovan Lukavský, Aleš Cibulka, Václav

²⁶ Ty se shromažďují v korpusech mediálních veřejných mluvených projevů. Na základě mluvených debatních (dialogických) projevů televizních se vytváří již delší dobu korpus DIALOG (Čmejrková, Jílková, Kaderka 2004), který se zkoumá z interakčního hlediska. Nověji se konstituuje korpus monologických rozhlasových nahrávek především zpravodajských pořadů MONOLOG (Štěpánová 2011), který má sloužit zejména k výzkumům z fonetického (ortoepického) pohledu.

²⁷ V germanistice se pro vzory v médiích užívá termínu modelový mluvčí a pisatel (Dovalil 2006, s. 98). Protože jde u modelových mluvčích především o produkování jen připravených jazykových projevů zpravidla moderátorů zpravodajství, je v nich jistá distance mezi produktorem a recipientem. Starší je pojetí V. Ertla (1929, s. 42n.), který zjišťoval dobrého autora v beletrii.

²⁸ M. Eben je považován za nejoblíbenějšího moderátora, protože v českém prostředí je vysoko hodnoceno jeho vyjadřování a konverzování kultivovaným způsobem (srov. Čmejrková, Hoffmannová 2011, s. 289).

Moravec,²⁹ Tomáš Halík a Hana Maciuchová. Bude třeba ještě dalším výzkumem rozšířit uvedený seznam těchto profesionálních uživatelů češtiny v televizi a rozhlasu (moderátorů, komentátorů, redaktorů, překladatelů, učitelů, politiků, kněží a jiných).³⁰

4. Závěr

Cílem článku bylo ukázat, že pojem/termín hovorová spisovná čeština je při pluralitě názorů na mluvený jazyk užitečný ve vědeckém lingvistickém popisu, protože jde o jazykový útvar, prostřednictvím kterého ve veřejných mluvených projevech působí běžně mluvený jazyk, a to především obecná čeština, na jazyk spisovný.

Při útvarovém zkoumání češtiny v mluvených médiích, které je bytostně sociálně podmíněné, je ve veřejné komunikaci důležitá odpovědnost mluvčího při užívání jazyka, tj. vědomí závaznosti spisovné normy, která se nechápe jako diktát, ale jako vnitřní ztotožnění mluvčího se spisovnou normou, což považujeme za základ naší koncepce. Tato odpovědnost musí však být nutně spojena s přirozeností; přirozenost spojená s mluveností je projevem dynamiky jazyka, proměnlivosti, jeho vývoje přes variantní (dubletní) jazykové prostředky. Důležitým faktorem spisovnosti je také očekávání posluchačů.

V první polovině šedesátých let minulého století se např. v beletrii začala šířit čeština obecná. Třebaže v lingvistice měli mocenskou převahu širitelé hovorové spisovné češtiny a P. Sgall s propagací obecné češtiny byl celkem osamocení, musel svou programovou stat' publikovat v zahraničí (Sgall 1960).³¹ Tehdejší oficiální představitel české lingvistiky J. Bělič (1959) chybně ztotožnil spisovnou češtinu s češtinou knižní (k tomu J. Štěpán 2009, s. 61) a příliš ambiciózně prosazo-

²⁹ Jeho jazykem se z hlediska konverzačněanalytického zabýval M. Havlík (2008).

³⁰ Z. Hlavsa (1995, s. 154) ukázal, že moderátoři v rozhlasu a televizi by měli být jako dobří autoři vzorem mluvené komunikace.

³¹ Bezprostředně na ni však navázala na stránkách Slova a slovesnosti diskuse, kterou souhrnně zpracoval J. Kraus (2004, s. 13n.).

val šíření hovorové spisovné češtiny, která byla ještě málo konstituována, do všech vrstev společnosti, což ovšem bylo nereálné. Ve druhém desetiletí 21. století je situace jiná, v české společnosti je už vrstva, od které se očekává hovorová spisovná čeština. Proto naléhavým úkolem dnešní české lingvistiky (gramatiky, fonetiky, lexikologie, stylistiky, sociolingvistiky atd.) je vyhledávat dobré řečové vzory, které vytvářejí v médiích hovorové spisovné jazykové projevy, a exaktně empiricky analyzovat tyto projevy. Lingvistika tak přispěje k tomu, aby se hovorová spisovná čeština jako jazykový útvar dále konstitovala. Mohou pomoci ovšem i média a škola, které budou šířit hovorovou spisovnou češtinu od dobrých řečových vzorů a od elit, nositelů vzdělanosti do dalších vrstev české společnosti jako protiváhu šíření obecné češtiny.

Literatura

- A d a m R., 2007a, *K diskusi o spisovné a »standardní« češtině*, „Slovo a slovesnost“ 68, s. 184–189.
- A d a m R., 2007b, *»Senátorka umřela.« K jazykové kultuře veřejnoprávního televizního a rozhlasového zpravodajství*. In V. Lábus, K. Váňová (eds.), *Euro-lingua & Eurolitteraria 2006*, Liberec: Technická univerzita v Liberci, s. 108–115.
- A d a m R., 2009, *Nad knihou o jazykové regulaci*, „Naše řeč“ 92, s. 145–155.
- B a y e r o v á - N e r l i c h o v á L., 2004, *Jazykový úzus vs. postoj k jazyku v Čechách: výsledky empirického a sociolingvistického výzkumu v západních Čechách a v Praze*, „Slovo a slovesnost“ 65, s. 174–193.
- B ě l i č J., 1959, *Bojujme za upevňování a šíření hovorové češtiny*, „Český jazyk a literatura“ 9, s. 433–441.
- B e n e š M., P r o š e k M., 2011, *Ke konceptu minimální intervence*, „Slovo a slovesnost“ 75, s. 39–55.
- B e r m e l N., 2010, *O tzv. české diglosii v současném světě*, „Slovo a slovesnost“ 71, s. 5–30.
- Č e r m á k F., H r o n e k J., M a c h a č J. (eds.), 1994, *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy slovesné A – P*, Praha: Academia.
- Č m e j r k o v á S., H o f f m a n n o v á J. (eds.), 2003, *Jazyk, média, politika*, Praha: Academia.
- Č m e j r k o v á S., H o f f m a n n o v á J. (eds.), 2011, *Mluvená čeština: hledání funkčního rozpětí*, Praha: Academia.

- Čmejrková S., Jílková L., Kaderka P., 2004, *Mluvená čeština v televizních debatách: korpus DIALOG*, „Slovo a slovesnost“ 65, s. 243–269.
- Daneš F., 1988, *Pojem »spisovného jazyka« v dnešních společenských podmínkách*. In R. Brabcová, F. Štícha (eds.), *Dynamika současné spisovné češtiny z hlediska lingvistické teorie a školské praxe*. Praha: Univerzita Karlova, s. 21–28.
- Daneš F., Sgall P., 1964, *Jazyk a současná společnost*. In P. Sgall et al., *Cesty moderní jazykovědy, Jazykověda a automatizace*. Praha: Orbis, s. 7–30.
- Dolník J., 2010, *Teória spisovného jazyka se zreteľom na spisovnú slovenčinu*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Dovalil V., 2006, *K úvahám o spisovném/standardním jazyku: pohled poněkud z širší perspektivy*, „Slovo a slovesnost“ 67, s. 96–102.
- Dressler W.U., Mayerthaler W., Panagl O., Wurzel W.U., 1988, *Leitmotifs in Natural Morphology*, Amsterdam: F. Benjamins.
- Ertl V., 1929, *Časové úvahy o naší mateřštině*, Praha: Nákladem Jednoty československých matematiků a fysiků.
- Havlík M., 2008, *Otázky Václava Moravce*. In A. Jaklová (ed.), *Člověk – jazyk – text. Sborník z mezinárodní lingvistické konference konané u příležitosti životního jubilea prof. PhDr. Jana Kořenského, DrSc., České Budějovice 18.–22. září 2007*, České Budějovice: Jihočeská univerzita, s. 195–199.
- Havránek B., 1936, *Vývoj spisovného jazyka českého*, [in:] *Československá vlastivěda*, Praha: Sfinx-Bohumil Janda, s. 1–144.
- Havránek B., Jakobson R., Mathesius V., Mukařovský J., Trnka B., 1935, *Úvodem*, „Slovo a slovesnost“ 1, s. 1–7.
- Havránek B., Jedlička A., 1988, *Česká mluvnice*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Hedin T., EDIN, 2005, *Changing Identities: Language Variation on Czech Television*, Stockholm: Stockholm University,.
- Hlavsa Z., 1995, *K persvasivním prostředkům české publicistiky*. In J. Jančáková, M. Komárek, O. Uliňný (eds), *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993*, Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, s. 149–155.
- Hrbáček J., 1983, *Poznámky k funkčním stylům prostě sdělovacímu, hovorovému a konverzačnímu*. In K. Kučera – J. Štěpán (eds.), *Slavica Pragensia, 26: Problémy stylistiky*, Praha: Univerzita Karlova, s. 111–114.
- Hrbáček J., 1995, *Hovorová čeština*, [in:] *Přednášky z XXXIV. a XXXV. běhu LŠSS*. Praha: Univerzita Karlova, s. 53–61.
- Chromý J., 2007, *Tzv. hyperkorektnost a její vztah ke kodifikaci češtiny*, „Naše řeč“ 90, s. 123–131.
- Jedlička A., 1973, *K pojetí a vymezení knižnosti*, „Slovo a slovesnost“ 34, s. 92–97.
- Jiráček J., 2009, *Diskuse o užívání spisovné češtiny z hlediska medializace veřejné a soukromé komunikace*, „Naše řeč“ 89, s. 15–20.
- Junková B., 2010, *Jazyková dynamika současné publicistiky*, Praha: ARSCI.
- Kochová P., Opavská Z., 2016, *Akademický slovník současné češtiny*, „Naše řeč“ 99, s. 57–83.
- Králík J. a kol., 2009, *Každý den s češtinou*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Kraus J., 1993, [recenze] P. Sgall, J. Hronek, A. Stich, J. Horecký, *Variation in Language. Code Switching in Czech as a Challenge for Sociolinguistics*, „Slovo a slovesnost“ 54, s. 145–150.
- Kraus J., 2004, *Rétorika a řečová kultura*, Praha: Karolinum.
- Křmová M., 2009, *Popularizace jazykovědy jako cesta ke kultivaci vyjadřování*. In M. Považaj (ed.), *Jazyková kultura na začiatku tretieho tisícročia*, Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, s. 174–182.
- Nebešká I., 1996, *Jazyk – norma – spisovnosť*, Praha: Karolinum.
- Paiková Z., 2008–2009, *Výslovnost současné češtiny a kultura řeči*, „Český jazyk a literatura“ 59, s. 18–26.
- Pravdová M., 2003, *Infotainment, politainment, edutainment aneb K jazyku masových médií*, „Naše řeč“ 89, s. 206–217.
- Pravdová M., Saturová J. (eds.), 2007, 2008, 2010, *O češtině, 2, 3*. Praha: Česká televize.
- Pravdová M. (ed.), 2012, *J sme v češtině doma?* Praha: Academia.
- Pravdová M., Svobodová I. (eds.), 2014, *Akademická příručka českého jazyka*, Praha: Academia.
- Příruční mluvnice češtiny*, 1995, Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Sgall P., 1960, *Obichodno-razgovornyj češskij jazyk*, „Voprosy jazykoznanija“ 9, č. 2 s. 11–20.
- Sgall P., 2005, *Přirozenost vyjadřování v češtině*, Přednáška v Kruhu přátel českého jazyka v Praze dne 9.11.2005.
- Sgall P., 2010, *Perspektivy standardní češtiny*, „Jazykovědné aktuality“ 47, s. 73–94.
- Svoboda K., 1972, *Souvětí spisovné češtiny*, Praha: Universita Karlova.
- Svobodová J., 2011, *Aktuální stav vnímání spisovné češtiny v České republice*. In O. Orgoňová (ed.), *Jazyk a komunikácia v súvislostiach III*, Bratislava: Univerzita Komenského, s. 86–93.
- Svobodová J., Adámková I., Bogoczová I., Jandová E., Metelková R., Svobodová D., 2011, *Fenomén spisovnosti v současné české jazykové situaci*, Ostrava: Universitatis Ostraviensis.
- Šrámek R., 2007, *Ke stratifikaci jazykových útvarů v současné češtině*. In K. Klímová, E. Minářová (eds.), *Čeština – bádání a učení. Sborník z mezinárodní vědecké konference k 60. výročí založení Pedagogické fakulty Masarykovy*

- univerzity a k příležitosti životního jubilea prof. PhDr. Přemysla Hausera, CSc., Brno: Masarykova univerzita Pedagogická fakulta, s. 22–32.
- Štěpán J., 2004, *Diference ve spontánní mluvě středočeské (pražské) rodiny*, „Naše řeč” 87, s. 185–197.
- Štěpán J., 2009, *K vývoji názorů na prameny při zjišťování spisovné normy*, „Naše řeč” 92, s. 57–71.
- Štěpán J., 2011a, *Ludvík Vaculík, Josef Škvorecký, Milan Kundera, Pavel Kohout a Václav Havel o češtině*, „Bohemistyka” 11, s. 3–13 [online: <http://www.bohemistyka.pl/artykuly/2011/Stepan.pdf>].
- Štěpán J., 2011b, *Řeč o češtině v tvorbě současných českých spisovatelů*, „Jazykovědné aktuality” 48, s. 105–117 [online: <http://www.jazykovednesdruzeni.cz/JA1134.pdf>].
- Štěpán J., 2015a, *Hovorová spisovná čeština*, „Bohemistyka” 15, č. 2, s. 139–158 [online: <http://www.bohemistyka.pl/artykuly/2015/Stepan.pdf>].
- Štěpán J., 2015b, *Podmínky elipsy střední věty v podřadném souvětí*, „Naše řeč” 98, s. 225–237.
- Štěpánová V., 2011, *Korpus rozhlasových nahrávek*. In F. Čermák (ed.), *Korpusová lingvistika Praha 2011. 2. Výzkum a výstavba korpusů*. Studie z korpusové lingvistiky svazek 15, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, Ústav Českého národního korpusu, s. 74–77.
- Trost P., 1939, *Z problémů poetiky*, „Slovo a slovesnost” 5, s. 59–61.
- Uličný O., 2007, *Jazyková a jazykovědná situace češtiny a slovenštiny – pokus o srovnání*. In *Jazyky, rozumění, porozumění. Sborník k životnímu jubileu Aleny Macurové*, Praha: Univerzita Karlova Filozofická fakulta, s. 174–177.
- Vaňková I. et al., 2005, *Co na srdci, to na jazyku*, Praha: Nakladatelství Karolinum.
- Vybíral P., 2008, *České, televizní a spisovné aneb Nad připomínkami diváků*, „Jazykovědné aktuality” 45, s. 79–83.